

pestrosti má ospravedlnit změny ve vedení Ústavu pro studium totalitních režimů, poukaz na zapletení většinové společnosti s režimem má zase zpochybnit jednoznačné pojmenování a odsouzení minulého bezpráví.

Od neblahé minulosti se nelze nikdy zcela odpoutat a izolovat, vždy bude do jisté míry příčinou současného stavu věcí. Lze se ale vyvarovat vrstvení dalších chyb a omylů v tom, jak na ní reagujeme a do jaké míry jí dovolujeme ovlivnit současné dění. Právní hodnocení minulosti nemůže být součástí přetahování o moc v zemi, ať již mezi protilehlými póly politického spektra, nebo mezi jednotlivými složkami státní moci. Historická témata mají být předmětem nestranné diskuse, oproštěné od účelového zjednodušení, nikoliv nástrojem k manipulaci s míněním veřejnosti, ke zneužití iracionálního strachu a podvědomého pocitu viny, ani k upevnění mýtů, které jsou veřejnosti nabízeny jako jeden z mála pevných bodů, ukotvujících národní existenci a smysl bytí v jinak značně nejistém a obtížně srozumitelném světě.

I. VYROVNÁNÍ S MINULOSTÍ JAKO SOUČÁST TRANSFORMACE PRÁVA A SPOLEČNOSTI

1.1 Pád komunistického režimu a rehabilitace příběhu

Přelomové události dějin nutí společnost k cílevědomé sebereflexi, k přehodnocení stávajících hodnot a kolektivní identity. Při změně režimu navíc hraje podstatnou úlohu otázka legitimacy, klíčová pro udržení moci. Ospravedlňující příběh posiluje legitimitu vlády toho, kdo se právě chopil moci, zároveň může přispět ke sjednocení společnosti, jejích ideálů a cílů. Podílí se nejen na vytvoření identity národa, ale současně i státní ideologie, od níž se odvíjí právní a ústavní systém a zahraniční politika státu. K tomu může posloužit i kolektivní vědomí o dějinné podmíněnosti současnosti a kontinuitě s historickým vývojem. Vztah každé komunity k minulosti je určován i aktuálními prožitky a zkušenostmi. Zájem o minulost se pak koncentruje na poznání a popis určitých ústředních ideálů a charakteristik vývoje, které se zrcadlí v aktuálních aspiracích. To může vést až k vytváření mýtů o historii dané společnosti, které mají apologetický a legitimizační charakter.¹ Boj o minulost se stává bojem o budoucí charakter státu a o jeho politické zřízení. Také proto byla společnost v roce 1989, kdy převládl konsenzus o budoucím směřování země a protály se zájmy jednotlivých společenských vrstev, jednotnější v pohledu na minulost než dnes. Minulost zpočátku symbolizovala hospodářský úpadek a nedemokratické síly, jako společného nepřítelů převládající většiny

¹ Blíže viz BENEŠ, Z. *Mezi dějinami, dějepiscectvím a pamětí*. In: Šubrt, J. Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum. Kolín 2010, str. 15 a násl.

společnosti. Teprve s postupem doby začal být původní jednoznačný a do jisté míry tabuizovaný odsudek minulosti relativizován, spolu s oslabením individuální historické paměti a jejím vytěsněním konkurenčními interpretacemi.

Socialismus byl založen na popření příběhu a odpoutání se od dějin, podřízených konstrukci dialektického vývoje. Legitimita vlády se opírala o všeobjímající univerzální ideologii, rozhodnou pro interpretaci minulosti, podle které byl vývoj určován soupeřením zájmů antagonističtých tříd a nezadržitelně směřoval k revoluci a nastolení beztřídní společnosti. Výklad historických událostí se mechanicky držel předem známého scénáře, zcela chyběla otevřenost dějin a pluralita sporných interpretací, tedy i schopnost poskytnout různé ospravedlňující příběhy k alternativám vývoje. Přelom epoch v roce 1989 znamenal rehabilitaci příběhu ve dvojnásobném smyslu: jednak jeho prostřednictvím mohly být účinně marginalizovány staré síly a jednak mohl být využit k posílení pozic nastupujících elit v boji o zaplnění nově uvolněného bílého místa na mocenské mapě státu. To vedlo ke sporům o interpretaci nedávných dějin a o charakter zúčtování s totalitní minulostí. Nový legitimizační příběh ale hledal jen pozvolna své nositele, zpřesňování a zvýrazňování jeho kontur bylo spojeno s polarizací politického spektra a reformami, postupně se stávalo součástí obhajoby transformace společnosti, její ekonomiky a právního řádu.

Účinnému prosazení porevolučního příběhu však zprvu bránil celkový duch sametové revoluce. V listopadu a prosinci 1989 došlo ke konsensuálnímu převzetí reálné moci, prakticky na základě vyjednávání a různých forem nátlaku.² Ke svržení starého režimu nebylo třeba síly i proto, že jeho představitelé byli zaskočeni intenzitou veřejného odporu a sami si rychle uvědomili neudržitelnost dosavadního systému. Do čela strany se dostalo pragmatické křídlo a tedy lidé, kterým šlo spíše o to, aby strana mohla v nových podmínkách existovat a účastnit se politické soutěže, než o udržení mocenského monopolu. KSČ se rychle přestala hlásit k nejvíce kontroverzním bodům svého programu o diktatuře proletariátu a třídním boji a alespoň navenek se začala prezentovat jako demokratická levicová strana, ačkoliv názory většiny členů a voličů se držely původního půdorysu marxistické ideologie a zažitých symbolů.³ Rychlost zhroucení režimu byla ale překva-

pivá i pro představitele živelného opozičního hnutí, což nepochybně oslabilo důslednost, hloubku a rychlost provádění změn.

Podobný charakter střídání režimů měly i převraty v dalších středoevropských státech. Polský model přechodu k demokracii byl založen na postupně sílící pozici nezávislých odborů, které sehrály roli politického opozičního hnutí. Iniciativa ke změně tedy vzešla z nezávislé občanské opozice, která nemohla být ignorována. S pozvolným oslabením Polské sjednocené dělnické strany, uvolněním dostředivých vazeb na SSSR, prohloubením problémů v ekonomické oblasti a aktivizací veřejnosti slábla vůle režimu vzdorovat požadavku na vypsání voleb. Přechod moci do rukou opozice byl založen na vyjednávání, hledání konsenzu a prosazení politických změn, které vyvrcholily získáním mandátů v Sejmu a ovládnutím nově zřízeného Senátu opozicí na základě svobodných voleb. Maďarská cesta vedla přes postupné reformy, iniciované z vnitřku samotné Maďarské socialistické dělnické strany. Jednání s opozičními silami probíhala formou kulatého stolu a nebyla ani tak vynucena tlakem opozice, jako určitou nezvratnou logikou vývoje, odstartovaného prvotními reformami, jež nutně vedly ke změně poměrů, na kterou museli komunisté reagovat další liberalizací. Obě tyto formy přechodu se od československé cesty lišily tím, že postupné reformy byly podstatou předání moci a prostředkem k oslabení pozice bývalého režimu, tedy byly výsledkem vyjednávání a konsenzu mezi reprezentanty staré moci a nastupujícími kruhy. Naopak v Československu předání moci teprve otevřelo cestu reformám, jejichž realizace tedy nebyla výsledkem ústupků, vyjednávání a dohod se starým režimem, nýbrž konsenzu dosaženého uvnitř nastupující elity, která tak měla větší prostor pro rychlé a radikální reformy.⁴ Revolučnější přechod moci v Československu také ovlivnil charakter právní reakce na minulost. Zatímco soudy v Maďarsku a Polsku vycházely ve svém rozhodování ze silného pojetí právní kontinuity a právní jistoty, český Ústavní soud přijal politicky a historicky odůvodněnou doktrínu hodnotové diskontinuity starého a nového práva.⁵

Přestože změny režimů ve střední Evropě byly spojeny s vyvrácením základních dogmat, vštěpovaných několika generacím, nebyl sameto-

roce 1989. Praha 2008, str. 100, 105, 107.

4 BUREŠ. *c. d.*, str. 164.

5 K tomu blíže viz PŘIBÁŇ, J. *Právo, kolektivní identita a vyrovnaní se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem*. In: Gjuríčová / Kopeček, *c. d.*, str. 302 a násl.

2 BUREŠ, J. *Občanské fórum*, Praha 2007, str. 152.

3 HANDL, V. *Transformace komunistické strany: Od „strategie levicového ústupu“ k evropeizaci*. In: Gjuríčová, A. / Kopeček, M. *Kapitoly z dějin české demokracie po*

vý průběh zdejších revolucí ničím mimořádný. Násilné převraty jsou typické pro hluboce rozpolcené společnosti, kde střídání elit odráží soubor protikladných společenských zájmů. Po každém převratu je nicméně nastoleno základní politické dilema, zda zapomenout či nikoliv. Ke smíření mezi oběma tábory dochází tehdy, pokud převládne pocit, že spravedlnosti bylo učiněno zadost. Naopak, chybnější koncepce přístupu ke kolaborantům a podkopání snahy společnosti nalézt vlastní řešení obvykle vede k vytvoření kultury odplaty a lynčování.⁶ Obecně ale platí, že nový režim přikročí k procesům s politickými oponenty, jen pokud tím není ohrožena jeho vlastní stabilita. Zapomnění zde nelze chápat jako vymazání událostí z dějin, nýbrž jako metaforu pro politické příměří. Politika beztrestnosti má vykoupit mír. Heslo „nejsme jako oni“ mělo vyjádřit, že nový režim vzniká na principech právního státu, navazuje na disidentskou strategii zákonnosti, ochrany lidských práv a postupného dialogu s mocí. Bylo výrazem nechuti k očištným komisím, které by sice tak jako po roce 1948 a 1968 omezily vliv odpůrců režimu, zřejmě by přispěly ke komplexnějšímu poznání a popsání minulosti a míry provinění, avšak současně by oslabily základy právního státu a ohrozily stabilitu nového režimu.

Hledání komplexního příběhu, jako východiska k právní reakci na minulost, tedy muselo zpočátku ustoupit interpretaci, umožňující konsenzus s nositeli bývalé moci a nezanedbatelnou částí společnosti, která se s minulým režimem zapletla. Bez plastického a diferencovaného pohledu na minulost bylo ale obtížné určit, koho lze považovat za odpůrce demokracie a jaká nebezpečí pro budoucnost skrývá tato potlačovaná minulost. Postupně bylo zřejmé, že nebezpečím pro další svobodný vývoj nejsou lidé, kteří by chtěli nostalgicky zvrátit vývoj a restaurovat původní poměry, nýbrž ti, kdo dokázali využít svého starého vlivu, kontaktů nebo postavení, o něž ihned nepřišli a o které je později již bylo těžké připravit, k získání moci v novém prostředí, které jim umožnilo realizovat osobní zájmy mnohdy lépe, než staré poměry, což si ostatně rychle uvědomili. Nešlo ani tak o odstavení nějaké konkrétní skupiny od moci, ale spíše o změnu celkové společenské atmosféry konexí a pragmatismu jako osvědčených prostředků k dosažení společenského úspěchu.

Jistá forma konsenzu tedy sice umožňuje nenásilnou formou legitimizovat bývalé opoziční struktury, zároveň však přináší i určitou míru legitimacy těm, kdo ztělesňují předchozí režim a na převratu se sami podíleli.⁷ Politika odpuštění může nakonec destabilizovat nový režim, zpochybnit hodnoty, k nimž se hlásí a umožnit viníkům upevnit své postavení ve funkcích. To je však v rozporu se zájmy většinové veřejnosti a nastupující garnitury, která se nechce o moc dělit s bývalými prominenty. Smírná forma přechodu mezi dvěma režimy, v zájmu nenásilného a pokojného převzetí moci, nicméně limituje potrestání bývalých viníků i jakékoliv jiné formy právní reakce na minulost a zjednání nápravy minulých křivd. Daní za zachování stability je totiž značná míra formální kontinuity se starými pořádky, která je překážkou rychlé a radikální reformy společnosti a jejího přerodu v demokratický systém. Zájem celku na reformách a tlak veřejnosti nezbytně vede k dodatečné radikalizaci procesu odpoutání od minulosti, navzdory prvotním smírlivým proklamacím, nebo dokonce k porušení prvotních dohod o základních rysech uspořádání a orientace země.

Výsledkem je paralelní existence světa nového a přežívání světa starého, které se alespoň dočasně naučily žít ve vzájemné symbióze. Při tom šlo o hledání takových právních forem transformace společnosti, které umožní odstavit staré síly od moci přirozenou a zákonnou cestou, což ale principy právního státu komplikovaly. Vzletné teoretické proklamace o odpuštění a zahledění do budoucna přitom narážely na realitu zejména v regionech, kde reálná moc a ekonomický vliv zůstávaly pevně ve starých rukou. Státní majetek byl nadále ovládán bývalými prominenty, kteří vedle toho budovali paralelní struktury jako základ své nové ekonomické moci, a to podle pravidel nového režimu, díky své výhodnější startovací pozici.⁸ Postupně proto docházelo k názorové diferenciaci mezi ústředím a regiony.

7 Např. vnitřní labilita latinskoamerických společností a do jisté míry konsenzuální přechod moci do rukou demokratických sil vedly k tomu, že nové vlády preferovaly politiku zapomnění. Změnu prosadily teprve občanské iniciativy a tlak mezinárodních organizací. Nejsvobodněji mohou procesy se zločiny minulosti probíhat za ingerence okupační moci nebo mezinárodního společenství. RIGBY, c. d., str. 4, 79 a násl.

8 SUK, J. *Politické hry s „nedokončenou revolucí“*. Účtování s komunismem v čase občanského fóra a po jeho rozpadu. In: Gjuríčová, A. / Kopeček, M. / Roubal, P. / Suk, J. / Zahradníček, T. *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha 2011, str. 22 a násl.

6 Ke konkrétním příkladům viz RIGBY, A. *Justice and Reconciliation: After the Violence*, Boulder 2001, str. 147 a násl.

Střet o vyznění příběhu totalitní minulosti byl tedy fakticky také o tom, kdo bude nakonec v zemi podle nových pravidel vládnout a zda odpůrci totalitního režimu nezůstanou opět odstrčeni těmi dravějšími a pragmatičtějšími, jejichž vina byla zapomenuta, kteří se rychleji adaptovali na nové poměry a dokázali se přizpůsobit na společnosti i v tržních podmínkách, stejně tak, jako parazitovali na svém okolí v éře reálného socialismu. Pro funkcionáře komunistických podniků a byrokracie, jejichž kariéry byly řízeny shora a kteří naopak sami uvykli organizovat životy ostatních nesvobodných a nesamostatných občanů, závislých na blahovůli několika mocných magnátů a politiků, jsou ale skutečně svobodné a férové tržní podmínky a fungující právní stát překážkou vzestupu. Idea liberální tržní demokracie, opírající se o svobodný a silný střední stav na státu přímo nezávislých a obtížně manipulovatelných občanů, je neslučitelná s jejich viděním světa a vizí silného státu, řízeného pragmaticky a z jednoho centra. Demokratickou veřejností proto museli být prominenti bývalého režimu vnímáni jako hrozba, bez ohledu na to, zda drželi reálnou politickou moc.

Přítom docházelo k pozvolné transformaci sociálního a paternalistického státu, jehož hospodářství záviselo na velkých podnicích, ve společnosti silně decentralizovanou a atomizovanou, kde s postupující transformací rostla nejen odpovědnost občanů za sebe samé, ale i složitost a ambivalentnost celého prostředí. Tyto jevy, známé i ze západních zemí, charakteristické pro postmoderní realitu, zkrusují vnímání rozdílů mezi starým a novým světem. Pro nové demokratické poměry je příznačný pocit destrukce pořádku a jistot a ve výsledku i elementární sociální a právní spravedlnosti. To relativizuje odmítavý postoj k minulosti a stává se živnou půdou teorií, usilujících o zmírnění jejího celkového odsudku a o vykreslení jejího idealizovaného obrazu, vyzdvižením několika izolovaných reálií. Deziluze z porevolučního vývoje zároveň vede k apolitičnosti, hledání nepolitických řešení a formou vlády, tedy nakonec ke ztrátě váhy slova občanů a jejich vlivu na chod věcí veřejných.⁹

Strach z návratu ke starým pořádkům na jedné straně a nespokojenost s porevolučním vývojem na straně druhé přispěly k narušení zprvu relativně jednotného obrazu totalitní minulosti, jak byl vnímán demokratickou veřejností. Nicméně již před pádem komunismu krystalizovaly paralelní verze liberálního ospravedlňujícího příběhu, které

kromě odlišně koncipovaného odsudku totalitní minulosti obsahovaly i vlastní vizi budoucího demokratického uspořádání. Rozdíl byl již v identifikaci hybných sil starého režimu a jeho opor a v jiném vidění zdrojů jeho síly a schopnosti přežít. Odlišné pohledy na minulý režim, mechanismus jeho fungování, příčiny jeho postupného rozkladu a zhroucení a na význam těchto událostí pro přítomnost měly hlubší kořeny, spočívající v odlišném chápání demokracie a právního státu, jakož i role občana a politických stran ve svobodné společnosti. Jednalo se o základní ideový spor rozdílných představ o konstrukci státu a fungování politického systému, který vedl k trvalému rozkolu uvnitř liberálního tábora.

První pohled lze rekonstruovat především z textů Václava Havla a lze ho považovat za východisko reformních postojů středového a liberálně levicového proudu Občanského fóra, ale do jisté míry i pozdějších levicových reflexí minulosti, usilujících o zmírnění příkrého odsudku komunistické minulosti, založeného na bipolární představě represivního režimu a utlačované společnosti. Model reálného socialismu chápe jako zbyrokratizovaný, zideologizovaný a rigidní systém, který pevným předivem rozličných závazků, direktiv a regulací zaplétá jedince do vlastní struktury, vytváří z něj užitečný, maximálně povolený a kooperativní element celé mašinerie státní moci, jehož zapojení je do té míry dobrovolné, že podvolení se pravidlům systému není vynucováno jen nátlakem a represí, ale zejména odstrašením, založeným na vytvoření iluze pohodlí, zneužitím přirozené neochoty k aktivitě a vybočení z řady. Totalitní systém je jen jednou z forem a fází moderních společenských systémů, založených na jejich odosobnění a na odčizení pravých, autentických intencí života. Je produktem konzumní společnosti, která postrádá shodu na určitých metafyzických hodnotách a ideálech, v níž jedinci ztratili víru a strach z jakékoliv síly nebo principu, přesahující jejich pozemský život, kde víra v transcendentno byla nahrazena vírou ve schopnosti člověka a jeho rozumu, který se v zájmu svých materiálních jistot vzdává své mravní integrity.¹⁰

Tyto úvahy mohou dospět až k perspektivě, z níž je role jedince v systému reálného socialismu jen o málo více neradostná, frustrující a nesvobodná, než v systému globalizované kapitalistické ekonomiky, kde je jedinec taktéž jen bezvýznamným kolečkem v soukolí globálních korporací, mocnějších než samotné vlády národních států, bez vlivu na jejich fungování, zcela odtržený od reálných řídicích procesů.

9 VOGT, H. *Between Utopia and Disillusionment. A Narrative of the Political Transformation In Eastern Europe*. New York, Oxford 2005, str. 179.

10 Blíže viz např. HAVEL, V. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha 2012, str. 122.

sů, tedy i zcela neschopen ovlivnit a uchopit svobodně svou vlastní existenci.¹¹ Politické strany jsou pak ovládány zákulisními vlivovými zájmy, které z nich činí pouze formální strukturu, zástěnu reálných mocenských bojů, dohod a dělení sfér politického a ekonomického vlivu, přičemž občanům je poskytována pouze iluze, že jejich prostřednictvím se podílejí na správě svých věcí, ačkoliv veřejný prostor již byl reálně dávno zprivatizován.

Tato charakteristika je projektována do příčin pádu totalitního systému, který byl z tohoto pohledu nahlodán v důsledku vznikající plurality a rodících se alternativních center života, odrážejících autentické a na státní moci nezávislé potřeby života občanů, i proto stále více svobodných a odolných proti ideologické manipulaci státní propagandy. Tímto postupným evolučním procesem, v němž zásadní roli hrála aktivita vůdčích jedinců a skupin, došlo k postupné erozi bezchybného fungování systému, jeho schopnosti „samopohybu“ a automatického donucení, zpochybněním a znejistěním systému jako jediného všeobjímajícího a všeprostopujícího konceptu organizace života a společnosti. S tím je spojen roztržštěnější pohled na totalitní minulost, který se z principu brání zjednodušujícímu antikomunismu, chce vidět dějiny v jejich složitosti a je si vědom sociální podmíněnosti fungování autoritářského režimu, jehož svržením nedošlo automaticky k žádné hluboké přeměně společnosti, jejíž jednotliví členové ve větší či menší míře participovali na předchozím režimu a která nadále funguje ve své původní struktuře. Tedy chápe, že problémy totalitní společnosti nelze vyřešit jednoduchou záměnou socialismu za kapitalismus a jednoduchým pojmenováním minulého zla a odsouzením jeho symbolů a představitelů. Toto pojetí poskytlo silnou neformální vůdcovskou legitimitu a mravní autoritu disidentským kruhům, které z ní čerpaly v době revoluce a bezprostředně po ní a na těchto principech také vznikly první porevoluční občanské politické struktury a zárodky politických stran.¹²

Souběžně krystalizoval druhý přístup, který lze označit jako liberálně pravicový, až neoliberální a který se v porevolučním období na dlouhou dobu reálně prosadil jako obecně přijímaný. Historicky byl

produktem poválečného ekonomického zázraku, navazuje na klasické ekonomické teorie volného trhu, založené na kritice velkého státu. V českém prostředí byl tento proud reprezentován především Občanskou demokratickou stranou, jejíž program sice zřetelně vycházel z liberální a neoliberální tradice, avšak díky konzervativnímu smýšlení některých čelních představitelů obsahoval i určité konzervativní prvky. Ty lze vystopovat i v přístupu k totalitní minulosti, který není založen na upřednostnění jen několika klíčových principů právního státu, ale bere v úvahu i další aspekty a závazky, zakotvené v tradici a historii země, tedy více akcentuje prvky kontinuity a právní jistoty. Obrat od liberálního ke konzervativnímu modelu rozhodování byl spojen především s novým obsazením Ústavního soudu po nástupu Václava Klause do funkce prezidenta v roce 2003 a vedl ke změně restituční judikatury.

Základní příčiny rozvratu systému reálného socialismu již nespaturuje v postupném budování alternativní občanské společnosti a získávání stále více spoluobčanů pro život v pravdě, které by přinášelo stále více svobody, ale v tom, že se systém ekonomicky a politicky vyčerpal a následně relativně samovolně zhroutil, neboť neměl v zásadě již co nabídnout ani těm, kdo ho ještě podporovali a možná přestal být perspektivní i pro úzkou vládnoucí elitu. Zároveň docenjuje, že došlo k postupnému uvolnění imperiálního sevření Sovětským svazem, který byl zaměstnán svými vnitřními problémy a ztratil schopnost plnit dostředivou roli supervelmoci. Pád totalitních režimů ve střední Evropě poté vnímá jako vnitřní kolaps a zhroucení v důsledku neschopnosti stranických vedení řešit nahromaděné problémy a kvůli dlouhodobé neudržitelnosti státem řízeného hospodářství. Jádrem analýzy pádu komunistických režimů ve střední Evropě a tedy i klíčem k vybudování demokracie na jejich troskách nemá být otázka morální, nýbrž ekonomická.

Liberálně pravicový ospravedlňující příběh dějin je proto koncipován poněkud odlišně od interpretace, vyzdvihující roli individuálního odporu proti minulému bezpráví. Jeho jádrem není teze o potřebě morální integrity jedince a o postupném prosazování pluralitních zájmů, které nahlodávají autoritářský charakter státu, ale teze o totalitních důsledcích nadbytečné regulace, přebujelé moci státu a etatického přístupu k řešení společenských a ekonomických problémů. Boj o moc je založen na vyhraněné rétorice, orientované na střet pravice s levicí, symbolizující svým programem atributy minulého režimu.

11 Blíže viz např. HAVEL, V. *Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hviždálou*. Praha 1990, str. 14.

12 K vývoji historické paměti po roce 1989 viz KOPEČEK, M. *Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989*. In: Gjuríčová / Kopeček, c. d., str. 232 a násl.

Levicový program je prezentován jako varianta manipulativního, pře-regulovaného systému státního řízení ekonomiky a společnosti, který byl zprofanován zkušeností reálného socialismu, tedy jako útok na svobodu jedince a pokus o návrat ke starým pořádkům. Co je však důležité, reflexe minulosti není zaměřena na podstatu fungování totalitní společnosti, ani na přežívající stereotypy v chování lidí, nýbrž na nedostatek svobody jedince v systému státně řízeného hospodářství. Klientelismus, rozvětvený korupční systém, lhotejnost k zájmům celku, despekt k politice a celková rezignace „šedé zóny“ společnosti na věci veřejné nejsou považovány za signifikantní znak socialistického modelu společnosti, překážku nebo riziko dalšího vývoje a tedy ani za nosné téma ospravedlňujícího příběhu.

1.2 Antikomunismus a neoliberalismus: Rub a líc jednoho ospravedlňujícího příběhu

Od konce roku 1989 začínalo být zřejmé, že lídři revoluce a pozdější představitelé Občanského fóra nemají jasnou představu o budoucnosti a o tom, jaké uspořádání společnosti by mělo nahradit model reálného socialismu. Občanské, disidentské a studentské hnutí integrovalo mnoho lidí rozličných zájmů a politických představ, včetně osob jasně levicově orientovaných nebo dokonce s komunistickou minulostí. Proto nemohlo být ani schopno jasné a jednoznačné shody na reflexi minulosti. Počáteční nejasnost pojmů kapitalismu a demokracie však nevycházela ani tak z hodnotových neshod, jako z absence cílů a programu. Postupná krystalizace politického spektra souvisela i s postojem ke komunistické minulosti, který začal být vnímán jako prostředek k získání sympatií veřejnosti a vymezení se proti oponentům.

Uvnitř postupně vznikajících stran a hnutí se prosazovaly různorodé názory, z nichž nelze jednoduše vypreparovat celistvé programy a alternativní koncepce. O základních věcech ale byla nalezena shoda, šlo tedy spíše o nastavení jednotlivých parametrů a o rozsah opatření. Zpočátku neexistovala žádná relevantní politická síla, která by bojovala za radikální dekomunizaci. Na druhou stranu kromě komunistů zde nebyl nikdo, kdo by popíral nutnost alespoň elementární čistoty společnosti. Postoje aktérů, ovlivněné osobními zkušenostmi a rodinným zázemím, se postupně radikalizovaly v souvislosti s vnitřním vývojem země a parlamentními volbami v červnu 1990.

Představitelé pozdějších stran a hnutí, které bychom řadili do liberálně levicového nebo středového proudu, zastávali umírněné postoje, neboť toto téma nemohli k posílení svých pozic dostatečně využít.¹³ Avšak ani linie liberálně pravicová, reprezentovaná později především Občanskou demokratickou stranou, se zprvu ještě nezaměřila na téma radikální a důsledné dekomunizace. Důvod této počáteční zdrženlivosti byl stejný jako u disidentské linie, a to vědomí dvojsečnosti radikální čistoty, která se mohla obrátit i proti samotným členům této strany. Ihned po revoluci byla navíc pozornost zaměřena na aktuální problémy a na budoucí ekonomický vývoj země. Tedy obě skupiny zpočátku v této záležitosti našly společnou řeč. Podstatou rozluky s minulostí měla být ekonomická transformace, která by oslabilu moc bývalých představitelů režimu a umožnila jejich vytlačení z vůdčích pozic v podmínkách svobodného trhu. K tomu měla přispět i transformace státního majetku prostřednictvím jeho restituce původním vlastníkům a současné privatizace do rukou občanů i soukromých investorů.

Samotná revoluce, která vycházela pouze z touhy občanů svrhnout starý režim, ještě postrádala pozitivní jednotící prvek budoucí transformace, který mohl být nabídnut pouze ve formě politického programu. Toho si byla vědoma jen část představitelů Občanského fóra, kteří zformulování jasné vize budoucnosti spojili posléze i s jasným a jednoznačným odsudkem minulosti. Hodnocení minulosti se postupně stalo základním argumentačním pilířem, legitimizujícím radikální ekonomickou a politickou reformu společnosti a zároveň základním identifikátorem určitého politického programu a politické příslušnosti, bez ohledu na životopisné realie nositelů antikomunistických postojů. Odsudek totalitní minulosti a levicové politiky jako takové se stal symbolem obhajoby nových poměrů a tedy i základním politickým kapitálem tohoto křídla Občanského fóra.

Podle tohoto liberálně pravicového křídla vede cesta k maximalizaci svobody přes odbourání regulací, příznačných pro model socialistického státu a ponechání širokého prostoru pro kreativitu jedince, jehož svobodná a racionální rozhodnutí zajistí nejen jeho individuální prosperitu, ale povedou k racionalizaci systému jako celku. Nemá jít o vytváření protektivních záruk svobody jedince, rozvoje jeho zájmů a sociálních potřeb, nebo o jeho ochranu proti silnějším, nýbrž o vy-

¹³ Ke stanovisku vlády Petra Pitharta a čelných představitelů OF a později OH viz SUK, *Politické hry*, str. 38 a násl.